

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03
Національного університету «Одеська
юридична академія» за адресою: (65009, м.
Одеса, Фонтанська дорога, 23)

ВІДГУК

офіційного опонента - доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри
цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондента Національної академії правових наук України

Гусарова Костянтина Володимировича - на дисертацію

Чванкіна Сергія Анатолійовича

«Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні
аспекти», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі
спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право

Ступінь актуальності обраної теми дисертаційного дослідження
визначається, передусім, постійним оновленням суспільних відносин, пов'язаним
із застосуванням інформаційних технологій в різних сферах громадського життя.
Таке оновлення неминує тягне необхідність правового регулювання вказаних
відносин в тому чи іншому ступені. Не є виключенням в цьому аспекті і
правовідносини, пов'язані із застосуванням технічних та електронних пристроїв
та їх похідних під час відправлення судочинства по цивільним справам,
включаючи різноманітні інформаційні технології.

Не можна не помітити у зв'язку з цим постійну увагу законодавця до
встановлення та вдосконалення у цивільному процесі правового регулювання
тих чи інших питань, пов'язаних із вищезазначеними правовідносинами.
Достатньо зауважити, що лише у 2021 році Верховною Радою України був
прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів
України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової
інформаційно-телекомунікаційної системи», яким вдосконалюються положення
процесуальних кодексів держави з метою процесуально-правового регулювання
правовідносин, що виникатимуть при поетапному введенні в дію зазначеної
системи.

В цілому уявляється, що, обираючи напрямок дисертаційного дослідження, С.А. Чванкін керувався при цьому певними елементами «наукового ризику» з урахуванням доволі складної адаптації понятійного апарату технічно-інформаційного характеру у цивільному процесуальному законодавстві. Хоча на науковому рівні, включаючи дисертаційні дослідження, увага до вказаної проблематики має місце впродовж декількох минулих років, про що вірно вказує здобувач наукового ступеню у змісті власної роботи (напр., стор. 8, 28 дисертації).

Про актуальність та практичну значущість обраної теми наукового дослідження свідчить і постійне розширення сфери застосування інформаційних технологій у цивільному судочинстві, що викликає необхідність у її науковому дослідженні. Так, варто відмітити, поряд із процесуально-правовою регламентацією електронних доказів, нормативне закріплення повідомлення учасників справи засобами Інтернет та електронного зв'язку про час та місце судового засідання, про ухвалені судові рішення тощо. Особливу актуальність позначені питання набувають у особливий для держави період під час збройної агресії Російської Федерації при виникненні необхідності інформування про ті чи інші процесуальні дії тих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які мешкають на тимчасово-окупованих територіях держави, та яких неможливо повідомити про процесуальні події та ухвалені акти правосуддя з причини відсутності наземного поштового сполучення із вказаними вище територіями України.

Актуальність питань, що досліджуються у дисертації, зумовлюються і необхідністю нормативного закріплення безпечних засобів інформування учасників справи про рух процесу під час існування таких несподіваних негативних явищ, як всесвітня епідемія хвороби COVID-19 та встановлення, у зв'язку з цим, безпрецедентних карантинних заходів, включаючи можливість проведення судових засідань без відвідування приміщень суду. В дисертації зазначаються і інші процесуально-правові наслідки вказаної вище пандемії при розгляді цивільних справ судами (стор. 6 дисертації).

Варто погодитись із С.А. Чванкіним в тому, що на сьогодні в Україні відсутнє окреме ґрунтовне наукове дослідження, яке було б присвячено концептуальним засадам впливу інформаційних технологій у доказуванні в цивільному процесі на рівні докторської дисертації. Виходячи з цього існує потреба в повному, цілісному та всебічному розгляді цього питання, розробленні та дослідженні відповідної концепції шляхом поєднання теоретичної і практичної складових (стор. 8 дисертації).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна зумовлюються належним науковим ступенем та високим рівнем обґрунтованості висновків та результатів дисертаційного дослідження.

Передусім вважаю за необхідне зазначити, що ознайомлення із змістом дисертації дозволяє офіційному опонентові прийти до висновку про те, що опанування предмету дослідження навряд чи стало б можливим без активного використання наукової літератури з іноземних літературних джерел, матеріалів судової практики за 11 років (стор. 12 дисертації) та рішень ЄСПЛ. З огляду, в тому числі, і на дану обставину, офіційним опонентом звертається увага на те, що в докторській дисертації, котра рецензується, не використовувались матеріали і висновки кандидатської дисертації здобувача. Наукові положення і результати, які виносилися на захист у кандидатській дисертації, не виносяться повторно при захисті здобувачем наукового ступеня доктора наук у його докторській дисертації.

Не можна не зазначити в позитивному сенсі підхід С.А. Чванкіна до формування результатів дослідження не лише на основі наукових здобутків, отриманих в науці цивільного процесуального права (за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право). В даному випадку заслуговує на підтримку увага дослідника до робіт, в яких досліджуються різні аспекти інформаційних технологій в інших сферах суспільного життя. Поряд з цим, звертає на себе позитивну увагу теза здобувача наукового ступеню про необхідність надання судам доступу до інформації, яка

міститься у електронних державних реєстрах, та наділити їх правом за власною ініціативою отримувати необхідну інформацію з цих реєстрів з метою перевірки інформації, зазначеної сторонами у заявах по суті справи (стор. 18 дисертації). Такий висновок дисертанта, вважаю, відповідає змагальним засадам судочинства. Його не можна розглядати як порушення принципу змагальності цивільного процесуального права при витребування судом доказів за власної ініціативи, оскільки учасник справи, надаючи інформацію з державних реєстрів, презюмує їх належність та достовірність.

Доволі цікаво, доступним науковим стилем у підрозділі 1.1 дисертації описуються наукові здобутки як у даній сфері, так і похідних інститутів. Ознайомлення із вказаною частиною дисертації свідчить про ретельне опрацювання С.А. Чванкіним змісту наведених у зазначеному підрозділі наукових робіт, зрозумілість ним проблем понятійного апарату (стор. 51-58 дисертації) при характеристиці інформаційних технологій в цілому та у цивільному судочинстві зокрема.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, обґрунтовуються також завдяки належному застосуванню методологічних інструментів наукового дослідження. Слід погодитись з дисертантом в тому, що ефективність правової норми залежить від використання не одного, а комплексу методів цивільного процесуального дослідження (стор. 44 дисертації). Присвячений цим питанням підрозділ 1.2 дисертації відрізняється від аналогічних частин відповідних робіт легкістю розуміння складного тексту, також оприлюдненого доступним науковим стилем викладання.

Вельми цікавими та певною мірою обережними вважаю обґрунтування наукових положень відносно можливості запровадження елементів електронного судочинства (стор. 106 дисертації). З одного боку, здобувач вказує на три найважливіші передумови впровадження ІТ у судочинство: 1) розвиток суспільства у напрямку повсюдної цифровізації та впровадження ІТ у судову діяльність поряд із такими процесами у інших сферах діяльності державних органів; 2) зміна способів здійснення і фіксації самої діяльності учасників

суспільних відносин, що в судовій діяльності має бути оцінено для вирішення спору; 3) оптимізація процесуальних форм вирішення справ (стор. 107 дисертації). З іншого, така цифровізація навряд чи унеможливило змішану модель розгляду цивільної справи судом.

Крім вищезазначеного, обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій дисертації відбулась і завдяки особистій участі здобувача у проектах щодо запровадження електронного правосуддя в суді, де займає посаду дисертант. Приділення уваги практичним працівником найбільш дискусійним питанням цивільного процесу, які потребують ретельного дослідження на рівні дисертації на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук є позитивним кроком та таким, що заслуговує на підтримку. Підтвердженням цьому є чисельні акти впровадження результатів дослідження у практичну діяльність закладу вищої освіти та органу судової влади (стор. 489-498 дисертації).

Дослідження рівня доктора наук вказаної тематики було б не повним без приділення уваги особливостям реалізації конституційно-закріпленому праву на правничу допомогу при використанні інформаційних технологій у цивільному судочинстві (стор. 125-130 дисертації). З приводу реалізації права подання доказів та інших документів, в тому числі представниками, автор позитивно оцінює наступне положення нової редакції ч. 7 ст. 43 ЦПК : «У разі подання до суду документів в електронній формі учасник справи зобов'язаний надати доказ надсилання листом з описом вкладення іншим учасникам справи копій поданих до суду документів». Натомість попередня редакція передбачала обов'язок суду надсилати подані документи іншим учасникам справи, якщо особа подає документи до суду в електронній формі. Це невиправдане навантаження на суди, на бюджет суду тощо. Аналогів такої норми дисертантом не було знайдено в жодній країні світу, досвід якої він вивчав (стор. 131 дисертації).

Розглядаючи питання часового запровадження можливості розгляду справи в порядку відеоконференції, заслуговує на підтримку висновок здобувача про те, що впровадження ІТ у судочинство у частині проведення засідання

засобами відеозв'язку відбулось в «турборежимі» у зв'язку із вирішенням проблеми відправлення правосуддя в умовах запровадження карантину. Згідно ст. 14 ЦПК ЄСІТС забезпечує участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції, тобто мається на увазі комунікація «Суд-Суд». Обидва учасники мають знаходитися у різних судах (тільки в судах, а не в іншому місці). В даному контексті слід підтримати С.А. Чванкіна відносно того, що до карантину не була забезпечена можливість участі у судовому засіданні у режимі «Суд – Інше місце» (стор. 132 дисертації). На подальших сторінках роботи, що рецензується, дисертант у зв'язку з цим зачіпає проблему забезпечення принципу змагальності в частині допиту свідків при проведенні онлайн-трансляцій судового засідання (стор. 185, 186 дисертації).

Доволі прогресивне мислення у С.А. Чванкіна і стосовно впливу інформаційних технологій на проблему доступності правосуддя. На сторінці 150 дисертації він робить вірний висновок про те, що впровадження ІТ у судочинство дозволяє вирішити проблему вільного доступу до електронних доказів з боку суду та учасників процесу. При цьому, однак, відмічається і про виникнення певних проблем легітимності електронних доказів (стор. 151 дисертації).

При дослідженні доказів, як вказується в дослідженні, у судовому засіданні не завжди враховуються питання захисту персональних даних учасників судочинства, які можуть міститися не тільки в показаннях допитуваних осіб, але і оголошених документах. Приймаючи до уваги поняття персональних даних у Законі України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року, трансляція основної частини судового процесу не є законною. В роботі справедливо обґрунтовується, що над цим питанням мають працювати відповідні спеціалісти, необхідно чи змінювати поняття персональних даних чи змінювати підходи у можливості онлайн-трансляції судових засідань (стор. 166, 167 дисертації).

Розглядаючи в межах предмету дисертації співвідношення ІТ з принципом диспозитивності цивільного процесуального права, роздуми здобувача в цій

частині уявляються доволі слушними та такими, що заслуговують на підтримку. Виходячи з необхідності відповідності будь-яких цивільних процесуальних правовідносин принципам зазначеної галузі права та враховуючи доволі суттєві прогалини у процесуально-правовому регулюванні застосування вказаних вище технологій, в роботі обов'язковість використання електронного документообігу із судом вважається за можливе у учасника справи в обмежених випадках. Вітчизняні судові чиновники та інші спеціалісти, які брали участь у розробці змін до ЦПК щодо запровадження ЄСІТС, не пішли шляхом багатьох країн, які зробили обов'язковим електронний документообіг із судом у визначених законом випадках. Участь у електронному судочинстві в Україні залишається цілком добровільною справою (стор. 186 дисертації).

Поряд із безперечно позитивними рисами запровадження у цивільне судочинство інформаційних технологій, С.А. Чванкін справедливо звертає увагу на ризики, що можуть виникати при запровадженні електронного судочинства. До них відносяться інформаційна безпека, можливе збільшення навантаження на органи судової влади, посилення зловживань процесуальними правами, можлива часткова втрата урочистої форми судочинства, можлива деформація самої судової діяльності (стор. 206-219 дисертації).

Характеризуючи особливості застосування ІТ при розгляді окремих категорій цивільних справ, С.А. Чванкін робить вірний висновок про те, що у разі встановлення судом факту належності номера телефону, на який направлялася алфавітно-цифрова послідовність одноразового ідентифікатора, іншій ніж позичальник особи, не може бути для суду безумовною підставою для відмови у встановленні факту укладення договору цим боржником (хоча й може зародити сумніви у цьому). У зв'язку з цим вказані у заяві, електронному договорі персональні дані лише непрямо свідчать про факт укладення договору конкретним позичальником, а тому можуть розглядатися судом лише у сукупності з іншими доказами. У першу чергу – з доказами перерахування грошових коштів за договором на рахунок конкретної особи (стор. 376, 377 дисертації).

Позитивним науковим досягненням з узагальненням проведених самостійно оригінальних досліджень з отриманими науковими результатами, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної проблеми та мають загальнонаціональне, є з'ясування питання про зміст поняття «електронні докази» у цивільному процесі (стор. 242-270 дисертації). У зв'язку із дослідженням судового доказування в епоху ІТ в роботі наявний справедливий висновок про вимогу постійного підвищення обсягу знань професійних учасників судового процесу (суддів, прокурорів та представників-адвокатів) у сфері роботи з електронною інформацією, що потребує від таких фахівців постійного самовдосконалення у цьому напрямку. Адвокати і судді повинні розуміти, які джерела електронної інформації існують, яку інформацію можна отримати з метаданих, наскільки вона є достовірною, до чого можуть призвести маніпуляції з електронним файлом та як правильно його зберігати, як відрізнити електронну копію від оригіналу, які можливості є у експертів щодо отримання корисної для справи інформації з електронних даних, як встановити власника веб-сайту або веб-сторінки в мережі Інтернет та багато інших знань та навичок, що дозволяють більш ефективно використовувати електронну інформацію в процесі судового доказування (стор. 395, 396 дисертації).

Ознайомлення із науковою роботою, що рецензується, та науковими публікаціями автора, призводить офіційного опонента до висновку про наступне. Опанування такою кваліфікаційною науковою працею, як дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, могло б не відбутись без використання С.А. Чванкіним власного досвіду роботи на посаді судді та, згодом, голови місцевого суду. Цьому сприяла також постійна участь здобувача у практичних заходах та проектах з участю органів судової влади, спрямованих на вивчення питань, поставлених у дисертації. Поряд із зазначеним, ознайомлення з текстом дисертації свідчить і про належне, уважне та вдале наукове консультування здобувача наукового ступеню професором Є.О. Харитоновим, про суттєву допомогу та підтримку з боку одеської цивілістичної наукової школи в цілому.

Про ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків дослідження свідчать чисельні пропозиції автора відносно необхідності вдосконалення норм національного законодавства (наприклад, стор. 115, 117, 138, 139, 406-408 та інші дисертації).

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях обумовлюється, перш за все, активною апробацією результатів дисертаційного дослідження у наукових публікаціях С.А. Чванкіна у одноособовій монографії та монографії у співавторстві за темою дисертації, у фахових наукових виданнях України та за її межами, в опублікованих тезах доповідей дисертанта на науково-практичних конференціях та ін. Оприлюднення основних положень дисертації повною мірою відображається в його наукових публікаціях. Про сумлінність дисертанта при підготовці дисертаційного дослідження свідчить і те, що кількість опублікованих за темою дисертації наукових праць (зокрема, наукових статей та тез доповідей на наукових заходах) значно перевищує встановлені мінімальні кількісні показники.

Відмічаючи загальну обґрунтованість, достовірність результатів наукового дослідження, їх відповідність базовим науковим концепціям, слід вказати на наявність окремих дискусійних положень результатів дослідження:

1. Потребує пояснення під час публічного захисту дисертації ставлення С.А. Чванкіна до неминучого послаблення ролі та значення цивільної процесуальної форми при запровадженні поширеного використання інформаційних технологій при розгляді цивільних справ судами. В даному аспекті слід звернути увагу на висновок здобувача про те, що головним критерієм впровадження ІТ в судочинство є їх вплив на реалізацію принципів цивільного судочинства, що втілюється у вирішенні наступних питань: 1) реальної здійсненності впровадження ІТ; 2) їх необхідності для реалізації завдань та принципів судового процесу; 3) меж впровадження ІТ (стор. 389 дисертації).

2. В дисертації наводиться класифікація електронних доказів (стор. 15, 16, 396-399 дисертації), проте залишається не зрозумілим з точки зору доцільності практичне значення та сенсове навантаження такої класифікації.

3. Вважаю надмірно великим реферативний огляд законодавства щодо інформаційних технологій в цілому, а також пояснень технічного характеру (зокрема, відносно метаданих та штучного інтелекту) (підрозділи 3.5 та 3.6 дисертації).

4. Характеризуючи інформаційні технології в світлі принципів цивільного процесуального права, потребує пояснення особливості дотримання при застосуванні ІТ принципу верховенства права як першочергової засади для справедливого вирішення цивільної справи судом.

5. Впродовж тексту дисертації, що рецензується, мова природньо іде про особливості застосування інформаційних технологій у цивільному процесі. Проте залишається не зрозумілим, яким чином забезпечуються процесуальні права осіб, включаючи учасників справи, які не мають навичок та вмінь до застосування інформаційних технологій. Це необхідно для забезпечення принципу рівності всіх учасників перед законом і судом, про який йдеться мова на сторінках 157-159 дисертації.

6. Робота, що висувається на захист, була б більш повною за умови дослідження особливостей забезпечення електронних доказів. В тексті дисертації зазначається, що дане питання не входить до предмету наукового дослідження, однак таке твердження уявляється помилковим.

7. На сторінці 391 дисертації при формуванні висновків дослідження, автор зазначає про те, що доступний, ефективний та «безпаперовий» суд, який оперує найактуальнішими інноваційними технологіями – майбутнє судочинства. Виходячи з цього стає цікавим, чи вважає С.А. Чванкін можливим в майбутньому відмовитись від традиційної форми відправлення правосуддя з переходом до виключно електронної форми?

Проте зазначені зауваження стосуються лише окремих питань дослідження, не торкаються положень наукової новизни, виконання завдань

дослідження та не впливають на його результат, не свідчать про неповноту дослідження чи його необґрунтованість в цілому.

Висновок за результатами рецензування дисертації та її автореферату.

Разом з цим, у представленому дослідженні вирішується *наукова проблема*, зазначена у вступі роботи, що має важливе значення для розвитку галузі цивільного процесуального права. Наукові результати та положення, отримані автором особисто, є цілісними, взаємопов'язаними та у взаємозв'язку дозволяють досягти мету дослідження.

Результати дисертаційного дослідження відображені повною мірою у авторефераті. Знайомство із науковою працею С.А. Чванкіна, належне використання автором наукових джерел в тексті дисертації у поєднанні з матеріалами судової практики, дозволяє прийти до висновку про відсутність у дослідженні привласнення авторства чи чужого твору науки та про відсутність випадків використання у тексті вказаної наукової роботи чужого твору чи його частини без посилання на автора.

Отже, дисертаційне дослідження Чванкіна Сергія Анатолійовича «Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти» відповідає вимогам, що ставляться до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Автор зазначеного дисертаційного дослідження – Чванкін Сергій Анатолійович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, а дисертація – позитивної оцінки з боку спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Костянтин ГУСАРОВ

Підпис	<i>Гусаров К.</i>
Засвідчую	<i>[Signature]</i>
Нач.ВК	<i>[Signature]</i>
• 10 •	09 2021 р.